

ТЕМА НОМЕРУ:

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ТРАНЗИТИВНОГО СУСПІЛЬСТВА

*Олексій Литвинов,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
завідувач кафедри кримінального права і
кримінології Харківського національного
університету внутрішніх справ*

УДК 343.3/.7: 343.9

Злочинність в контексті національних безпекових орієнтирів

Майже не викликає сумніву той факт, що активізація формування або трансформації системи національної безпеки відбувається в періоди активізації алгоритмів дестабілізації. Духовний занепад, світоглядна дисипативність, політична пасивність, економічне падіння, соціальне напруження, правовий нігілізм, підвищена активність та агресивність конкурентів, корупція державних чиновників – ці та низка інших чинників сприяють формуванню в об'єкта відчуття окремішності, відчуженості від соціуму, держави. У цей період активізуються алгоритми самозбереження, і особи шукають інших груп, колективів, які б забезпечили їм почуття безпеки, внутрішньої гармонії, впевненості у майбутньому. На цьому етапі можливі як позитивні інтегративні процеси, що виявляються, на-

приклад, у створенні нових систем безпеки, так і негативні, коли утворюються, приміром, терористичні організації.

Через складність феномену, надзвичайну різноманітність проявів та масштабність злочинності необхідно розглядати не лише як безпосередню загрозу кримінологічній безпеці, але й як загрозу національній безпеці в цілому. Крім того, такий методологічний підхід базується на тому принциповому положенні, що кримінологічна безпека співвідноситься з національною безпекою як частина та ціле – кримінологічний аспект національної безпеки є її невід'ємним компонентом і, таким чином, як кримінологічна безпека не може існувати поза межами національної безпеки, так само і національна безпека втрачає цілісність та

системність без її кримінологічної складової.

У науковому дискурсі питань, пов'язаних з безпекою, її забезпеченням та протидією злочинності за часів незалежності брали участь такі науковці, як О. М. Бандурка, В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, О. М. Джужа, О. М. Ігнатов, О. Г. Кальман, О. М. Костенко, О. М. Литвак, Ю. В. Орлов, О. О. Юхно та ін. Однак цілий пласт питань досі залишається спірним та не достатньо висвітленим у сучасній науці.

Безпека є найнеобхіднішою з потреб людини і згідно Конституції України вона визнається однією з найвищих соціальних цінностей. Безпека людини – це певною мірою узагальнений показник реалізації її прав та свобод, гарантованості від небезпек. Вона є одним із головних показників якості й рівня життя людини [1, с. 113].

Проблема національної безпеки України має кардинально важливе значення в контексті загального розвитку країни та її інтеграції до євроатлантичних структур і у світове співтовариство. Фактичне геополітичне становище держави дозволяє констатувати неадекватність реального і бажаного стану України у світі, відсутність дійових стратегій, які б спрямували країну до стабільності та процвітання. Це зумовлює зосередження пильної уваги до проблем забезпечення національної безпеки держави, яка поєднує питання розвитку окремих складових системи національної безпеки з необхідністю забезпечення життєво важливих національних інтересів [2, с. 16].

Національна безпека має розглядатися через інтегрованість безпеки держави і нації, опосередкованої безпекою конкретної особи, органічно поєднаної з дією механізмів забезпечення надійного функціонування самої системи. Суть національної безпеки полягає в забезпеченні розвитку України з метою максимального задоволення потреб та інтересів представників української нації, від-

повідно до загальновизнаних норм співіснування, котрі необхідні для їхнього самозбереження, самовідтворення і самовдосконалення. Національна безпека – це не лише стан захищеності національних інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз, але й гарантованість створення державними і недержавними інституціями сприятливих умов для їх прогресування, розвитку, джерел добробуту народу комплексом заходів, у тому числі і силових [2, с. 28].

Забезпечення національної безпеки є частиною загальнодержавної політики і базується на головних стратегічних цілях країни і в першу чергу спрямоване на реалізацію національних інтересів країни. В основі з'ясування визначальних завдань забезпечення національної безпеки знаходяться базові положення теорії діяльності. Виходячи із змістовної точки зору, забезпечення національної безпеки спрямоване на створення сприятливих умов для розвитку України з метою максимального задоволення потреб представників українського народу та на зміну (рівня небезпечності) загрози її об'єктам: в кращому випадку у сприятливий чи нейтральний процес, в гіршому – в напрямку зниження її руйнівного потенціалу.

Важливе значення має виявлення і протидія загрозам основним об'єктам національної безпеки. При цьому протидія базується на вивченні загрози, а також прогнозування її розвитку у майбутньому. Вона також пов'язана із застосуванням запобігання і припинення загроз, які є видами забезпечення національної безпеки, що визначаються залежно від стадії формування і реалізації загрози та відображають варіанти реакції на неї [3, с. 29].

Стосовно поняття національної безпеки серед вчених спостерігається відсутність єдиної точки зору щодо його визначення. Національну безпеку визначають як властивість системи, яка забезпечує стабільність, стійкість та життєздатність її об'єктів [4];

Злочинність в контексті національних безпекових орієнтирів

як узагальнений критерій, який характеризує спроможність держави зберегти територіальну цілісність, суверенно вирішувати політичні, економічні та інші питання [5]; сукупність (систему) державно-правових і суспільних гарантій, що забезпечують захист від зовнішніх і внутрішніх загроз, стійкість до несприятливих впливів зовні, забезпечення таких внутрішніх і зовнішніх умов існування держави, які гарантують можливість сталого всебічного розвитку [6]; поняття, яке охоплює собою сукупність умов та чинників, які забезпечують сталість та непорушність національних інтересів, стабільність національного буття та здатність до постійного оновлення та самовдосконалення [7] тощо [8].

Офіційне визначення національної безпеки містить Закон України «Про основи національної безпеки України», де у ст. 1 національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та

енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [9].

Таким чином, з наведеного визначення випливає, що законодавець визнає кримінальну загрозу однією із загроз національним інтересам держави, а сферу боротьби зі злочинністю – однією з основних сфер державного управління.

Такий стан справ, на наш погляд, обумовлений саме значенням (через масштабність та деструктивність впливу) злочинності в контексті національних інтересів і загроз національним інтересам.

Поняття національних інтересів і загроз національним інтересам, є відповідними поняттями в розумінні проблеми національної безпеки, оскільки є саме тими компонентами системи, негативні зміни в яких призводять до погіршення загальної системної якості чи групи якостей. Правильне визначення національних інтересів є важливою передумовою їх ефективного забезпечення, оскільки дозволяє окреслити пріоритети політики національної безпеки і таким чином визначити основні напрями діяльності по її забезпеченню, відповідні методи і засоби [9, с. 15].

Національна безпека, будучи за своєю суттю об'єктом управління, не може розглядатися відірвано від контексту національних інтересів, тому що між національними інтересами і національною безпекою існує тісний прямий та зворотний зв'язок. Національні інтереси, з одного боку, визначають політику національної безпеки (прямий зв'язок), а з іншого – при неналежному забезпеченні по каналах зворотного зв'язку передають інформацію до системи безпеки з метою корекції алгоритму соціального управління. Таким чином, як наці-

ональна безпека, так і національні інтереси входять до однієї системи управління, через що постає потреба в аналізові національних інтересів в епоху глобалізації [2, с. 34].

Іншим важливим компонентом проблеми національної безпеки є загрози національним інтересам. Саме в приділенні уваги загрозам національним інтересам певні дослідники вбачають сутність забезпечення національної безпеки, визначаючи її як відсутність реальних чи потенційних загроз [9, с. 15].

Незважаючи на різноманітні підходи вчених щодо визначення загроз національним інтересам, всіх їх об'єднує єдина думка: загрози національним інтересам завдають або здатні завдати шкоди національним цінностям, та унеможливити або ускладнити реалізацію життєво важливих інтересів України. Внутрішні та зовнішні загрози виступали і виступають в історії розвитку України постійним фактором, який необхідно враховувати в державно-правовій практиці. Характер та рівень загроз визначають основні напрямки діяльності з їх попередження та локалізації, а також форми, способи, засоби і методи вирішення завдань забезпечення національної безпеки при раціональному використанні наявних ресурсів [3, с. 60].

Загрозами національній безпеці слід вважати розмаїття внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних суперечностей суспільного розвитку в країні й на міжнародній арені в різних сферах людської життєдіяльності, які ускладнюють врегульовану правом діяльність суб'єктів національної безпеки зі створення сприятливих умов для збереження та зміцнення української цивілізації (уклад життя, національні традиції, культура), а також народу України як творчо-конструктивного суб'єкта буття, для реалізації національних інтересів, і створюють небезпеку для системи національної безпеки, життєзабезпечення її системоутворюючих елементів. Загрози діють

головним чином у конкретній сфері життєдіяльності, але їх негативний вплив може поширюватися і на національні інтереси в інших сферах життєдіяльності. Хоча можна виокремити загрози, що діють одночасно на значну кількість національних інтересів [2, с. 62-63].

На сьогодні перед нашою державою та її інститутами стоїть ряд серйозних проблем: спостерігається протистояння владних структур у державному механізмі; жорстка конфронтація різних політичних сил, особливо в парламенті; при прийнятті рішень державні органи та посадові особи іноді використовують принцип пріоритету «політичної доцільності» над правом; немає ефективного механізму прийняття та виконання владних рішень; відсутній системний аналіз управлінських рішень з огляду на їх обґрунтованість, спосіб впровадження та суспільні наслідки; неготовність структур державного механізму діяти ефективно в нових економічних і політичних умовах; концептуальна та практична недосконалість регіональної політики центральної влади; спостерігається незавершеність процесу розподілу прав та функцій центральної та місцевої влади, органів державної виконавчої влади на місцях та органів місцевого самоврядування; незадовільний стан та функціонування судової влади; нездатність держави виконати свої соціальні зобов'язання призводить до загострення соціальних протиріч; недостатня компетентність та відповідальність державних службовців; зовнішня агресія, що провокує поряд з іншим і сепаратистські процеси. Все це слід віднести до серйозних загроз конституційному ладу, відображає певні тенденції щодо недосконалої організації влади та вимагає адекватних заходів.

Слід враховувати, що загрози національній безпеці України не являють собою якусь одну постійну сукупність. Їх різновиди, поєднання можуть у різні історичні періоди з'являтися або зникати, зростати чи,

Злочинність в контексті національних безпекових орієнтирів

навпаки, зменшуватися. Це об'єктивно зумовлено багатомірним діалектичним процесом розвитку природних і соціальних явищ, які породжують ті чи інші «збурення», суперечності, що можуть перетворитися на джерела загроз, які містять небезпеку дестабілізації суспільних відносин в Україні [11, с. 10].

Необхідно чітко розмежувати загрози національній безпеці і загрози безпеці взагалі. До того часу, поки загрози національній безпеці перебувають у допустимих рамках, розцінювати їх з позиції національної безпеки не варто. Іншими словами, не всяка загроза життєво важливим інтересам людини і громадянина, суспільству та державі підпадає під дію механізмів забезпечення національної безпеки. Сюди мають бути віднесені тільки особливі загрози, тобто ті, які порушують стан національної безпеки. Такою загрозою може бути і злочинність у випадку, коли її рівень перевищує рівень граничних значень. Враховуючи рівень та масштаби злочинності в нашій державі, її безперечно слід віднести до загроз національній безпеці.

Визначаючи загрози національній безпеці, слід враховувати національну специфіку щодо джерел та проявів загроз, їх виникнення, процесів зміни та настання. Зрештою, кожна держава та кожне суспільство мають специфічні «родові» проблеми в галузі безпеки, пов'язані з їхніми власними якостями. Зміст, спрямованість та характер загроз безпосередньо залежить від розвиненості, цивілізованості суспільства та його міжнародних зв'язків. Рівень безпеки врешті визначається здатністю до адекватної оцінки ступеня небезпеки загроз та оптимальної протидії їм. Причому, зміст офіційно виявлених загроз і характер реакції на них є показовими ознаками конкретного суспільства. Загрози, які їх відчуває недемократична держава, цілком відмінні від притаманних демократичній державі. Родовою ознакою авторитарних режимів, як більш

примітивних, є масштабні антагонізми та відповідні загрози. Таким режимам властиве створення реальних та продукування уявних загроз і, як наслідок, ірраціоналізм політики у сфері безпеки. Демократичні ж країни аксіоматично чутливі до небезпек, схильні деталізувати ризики та виклики, але ніколи їх не вигадують [12, с. 92-93].

Які ж взагалі загрози національним інтересам і національній безпеці України є актуальними для України, та яке місце серед них займає таке явище, як злочинність?

На державному рівні злочинність прямо чи опосередковано визнається однією з реальних загроз національній безпеці України не лише у сфері державної безпеки, внутрішньополітичній та економічній сферах (що цілком природно), але і в інших сферах: зовнішньополітичній, військовій та сфері безпеки державного кордону України, соціальної та гуманітарній сферах, науково-технологічній сфері, сфері цивільного захисту, екологічній та інформаційній сферах.

При цьому слід звернути увагу саме на реальність кримінальної загрози. Злочинність – реальна загроза життєво важливим інтересам особи, суспільства і держави, тому що являє собою особливий стан, особливу активність деформуючого, руйнівного характеру по відношенню до соціального організму.

Враховуючи викладене, проблема злочинності повинна, на наш погляд, розглядатися саме через призму кримінологічної безпеки держави. Такий підхід дозволяє визначити в якості предмета наукового інтересу не лише злочинні прояви як прямі або опосередковані загрози національній безпеці у різних сферах, але й як реальну системну загрозу життєдіяльності суспільства в цілому. Саме такий підхід, на наш погляд, дозволяє адекватно оцінити значення злочинності (її масштабність та деструктивність впливу) в контексті загроз національним інтересам.

Отже, кримінологічна безпека є одним з найбільш важливих видів, а також самостійних компонентів (складових) національної безпеки.

Проблема злочинності довгі роки розглядалася в теорії і на практиці як проблема безпеки людини, проблема захисту людини від злочинних посягань. Це було зрозуміло і виправдано, бо саме проти людини вчинялися практично всі злочини. Навіть тоді, коли у сферу злочинних інтересів потрапляли представники влади і певною мірою страждали інтереси держави, основи держави тим не менш не підірвалися. Вони просто не могли бути підірвані. Але настали часи, коли злочинність стала набувати принципово нових якостей, яких не було раніше, і які стали загрозою не для окремого громадянина або групи громадян, а для держави в цілому. Давно вже пора усвідомити, що нинішня кримінальна ситуація – якісно нове явище і за масштабами, і за ступенем руйнівного впливу на функціонування та безпеку держави. Це і корупція, і зрощування кримінальних шарів і державного апарата, і організована транснаціональна злочинність, тероризм, наркобізнес.

Забезпечення безпеки суспільства, держави та особистості від злочинних посягань не зводиться тільки до впливу на злочинність і злочинців, воно набагато ширше. Ця діяльність повинна також включати в себе і захист об'єктів від злочинних посягань, і роботу з потерпілими, у тому числі і потенційними, і створення різного роду перепон на шляху злочинного посягання, і мінімізацію соціальних наслідків злочинних посягань та інші подібні напрямки. У цьому випадку, з одного боку, більш точно, а з іншого – більш комплексно відображають суть цього процесу поняття «кримінологічна безпека» і

«забезпечення кримінологічної безпеки». Ці поняття містять в собі позначення не тільки характеру (напрямку) діяльності, але також мету і результат цієї діяльності, яким є стан кримінологічної безпеки відповідного об'єкта.

Кримінологічна безпека – це об'єктивний стан захищеності життєво важливих та інших істотних інтересів особистості, суспільства і держави від злочинних посягань і загроз таких посягань, породжуваних різного роду криміногенними факторами (явищами і процесами), а також усвідомлення людьми такої своєї захищеності. Забезпечення кримінологічної безпеки – це заснована на принципах комплексного програмування і планування діяльність держави, суспільства в цілому і їх інститутів, що має на меті досягнення і підтримання соціально прийняттого рівня захищеності життєво важливих і інших істотних інтересів особистості, суспільства і держави від злочинних посягань.

Система забезпечення кримінологічної безпеки достатньо сприйнятлива до дії як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, має здатність до нейтралізації найбільш несприятливих з них (небезпек, погроз, ризиків) і створює умови для впливу сприятливих. Зазначена властивість адаптивності системи забезпечення кримінологічної безпеки безпосередньо залежить і від здатності останньої до саморозвитку, самозбагачення власного змісту. Головним системоутворюючим фактором системи забезпечення кримінологічної безпеки є діяльність її суб'єктно-об'єктної складової, яка реалізує свої цілі за допомогою різноманітних засобів і методів – політичних, організаційних, правових, економічних, виховних та інших.

Список використаних джерел

1. *Панов М. І.* Право людини на безпеку / М. І. Панов, В. П. Тихий // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні. До 50-ї річниці Конвенції

Злочинність в контексті національних безпекових орієнтирів

про захист прав людини та основних свобод : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : У 2-х ч. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2000. – Ч. 2. – С. 112–118.

2. *Ліпкан В. А.* Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Ліпкан Володимир Анатолійович. – К., 2008. – 400 с.

3. *Чуйко З. Д.* Конституційні основи національної безпеки України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Чуйко Зоряна Дмитрівна. – Харків, 2007. – 209 с.

4. *Белов П.* Вызовы национальной безопасности России в XX веке / П. Белов // Обозреватель. – 2000. – № 4. – С. 40–43.

5. *Ільчук Л.* Місце і роль воєнної безпеки в системі національної безпеки: політологічний аспект / Л. Ільчук // Нова політика. – 1998. – № 3. – С. 54–55.

6. *Ратушний М.* Державне будівництво та національна безпека України / М. Ратушний // Воля і батьківщина. – 1996 – № 1. – С. 3–9.

7. *Криворог В.* Яким бути фонду підтримки національної безпеки? / В. Криворог // Підтекст. – 1996. – № 1 (5). – С. 4–6.

8. *Барчук В. Б.* Уповноважений Верховної Ради України з прав людини як суб'єкт забезпечення національної безпеки України: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Барчук Валерій Борисович. – К., 2006. – 203 с.

9. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України: Законодавство. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

10. *Кормич Б. А.* Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Кормич Борис Анатолійович. – Х., 2004. – 427 с.

11. *Селіванов В.* Національна безпека України та її забезпечення (концептуальний підхід) / Селіванов В. // Право України. – 1992. – № 7. – С. 7–11.

12. *Пендюра М. М.* Національна безпека України в контексті сучасних європейських геополітичних трансформацій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Пендюра Максим Миколайович. – Київ, 2006. – 209 с.

Литвинов О. М. Злочинність в контексті національних безпекових орієнтирів

Статтю присвячено аналізу основних підходів до формулювання понять «кримінологічна безпека» та «забезпечення кримінологічної безпеки» через призму і в контексті національних безпекових орієнтирів. Також обґрунтовуються можливості їх застосування у кримінологічних дослідженнях.

Ключові слова: національна безпека, кримінологічна безпека, загрози, злочинність, забезпечення, елементи.

Литвинов А. Н. Преступность в контексте национальных ориентиров безопасности

Статья посвящена анализу основных подходов к формулировке понятий «криминологическая безопасность» и «обеспечение криминологической безопасности» через призму и в контексте национальных ориентиров безопасности. Также обосновываются возможности их применения в криминологических исследованиях.

Ключевые слова: национальная безопасность, криминологическая безопасность, угрозы, преступность, обеспечение, элементы.

Litvinov O. Criminality in the context of national security reference points

The article is devoted to the analysis of the main approaches to the formulation of «criminological safety» and «ensuring criminological safety» concepts. It is made through the prism and in the context of national security reference points. The possibility of their application in criminological researches is also substantiated.

Key words: national security, criminological safety, threats, crime, ensuring, elements.